

DVOSMISLENOST DISKURSA O VARVARIMA I TELEOLOGIJA NJEGOVOG URUŠAVANJA: IŠČEKUJUĆI VARVARE DŽ. M. KUCIJA

Sažetak: Diskurzivna tvorevina može se shvatiti kao „grupa iskaza sa obrascem pravilnosti koji se izražava u kategorijama poretka, korelacije, pozicije i funkcije“ (Macey, 2001: 101), s tim da se pravila iz domena znanja podrazumijevano primjenjuju i u neverbalnim ljudskim aktivnostima, poput imperijalne ekspanzije. Roman Dž. M. Kucija *Iščekujući varvare* (1980) poslužiće kao korpus za istraživanje unutrašnje protivrječnosti tvorevine koja bi se mogla imenovati kao *kolonijalna carevina* – nju takođe odlikuju paradigme: *predmeta* (širenje zapadnoevropske civilizacije), *pozicija subjekata* (oficiri, vojnici, državna bezbjednost), *pojmovi* (varvarstvo, divljaštvo, granica) i *strategija* (vojna intervencija, isljeđivanje). Alegorijski naziv „Carevina“ i neodređeni prostorno-vremenski smještaj radnje utoliko više pogoduju uvođenju nužne rasprave o odnosu diskursa i njegovih ekspanzenata na poprištu fikcionalnoistorijskih zbivanja, poznatih samo kao načelnik i pukovnik Džol, dok kroz roman kulminira sukob dviju koncepcija čuvanja kolonijalnih granica – Džolova neobaviještena proizvodnja neprijatelja u cilju opravdanja misije i načelnikov stav administratora priviknutijeg na običaje urođenika usljed dugogodišnje uprave pograničnom varošicom, u simbiozi različitih civilizacija. Viđen u svjetlu pripovjednog ishoda, diskurs koji oličava pukovnik zaslužuje dublje preispitivanje „tema koje jamče njegov beskonačni kontinuitet“ (Fuko, 1998: 30), pošto ne ispunjava neke osnovne preduslove (u domenu predmeta i pojmova) da bi bio kako legitiman tako i neutralan u potencijalnoj repetitivnosti.

Ključne riječi: diskurzivna tvorevina, diskurs, carevina, pozicije subjekata, varvari, arheologija, isljeđivanje, poststrukturalizam, Mišel Fuko

1. Uvod

U predgovoru *Riječima i stvarima*, sintezi o promjenama paradigmi u nekoliko značajnih novovjekovnih nauka, Mišel Fuko polazi od Borhesove lucidne kategorizacije iz „izvjesne kineske enciklopedije“, koja dijeli životinje na: a) one koje pripadaju caru, b) balsamovane, c) pripitomljene, d) odojke, e) sirene, f) fantastične, g) pse na slobodi i slično (Foucault, 2002: 9), koristeći upravo mogućnost postojanja ovako neobične taksonomije za provjeru samih temelja valjanosti podrazumijevanih evropskih klasifikacija kroz vijekove. Mislilac napominje i da nema ništa pipkavije, ništa iskustvenije, od uspostavljanja poretka među stvarima, ničega što zahtijeva vjerniji i bolje modularan jezik, budući da se u proizvodnji klasifikatorskih tabela

ne radi o povezivanju posljedica, nego o približavanju i izolovanju, analiziranju, ispravljanju i uglavljenju konkretnih sadržaja (Foucault, 2002: 13). Za razliku od dominantnog načina predstavljanja predmetâ nauke u periodu strukturalizma, koji u prvi plan stavlja sinhroni opis pojava unutar datog sistema, Fuko obraća dosta pažnje na dijahronijsku dimenziju u kojoj se određeni problem tretira kao objekat od interesa za neku simboličku praksu, kao što je, na primjer, izmjena shvatanja u filologiji sa postulata o jezicima-majkama iz XVI vijeka, pri čemu se mislilo da jedan jezik proizlazi iz drugog (sa hebrejskog se preko sirijskog, arapskog i grčkog dolazi do latinskog itd.), na postulat iz XVII vijeka o unutrašnjem poretku pojedinačnih jezika bez obzira na položaj u istorijskom nizu (Foucault, 2002: 108–109). Dakle, svako shvatanje određenog skupa problema podložno je istorijskim promjenama, i uslovi mogućnosti svakog znanja nužno se transformišu kako se pojavljuju nove privilegije posmatranja, nove moći nauka i tehnička usavršavanja. Neki od uzroka mogu se slobodno tražiti u sve jačem prestižu fizičkih nauka u osvit novog vijeka, u kartezijskom sistemu kao instrumentu prenosa mehaničke racionalnosti, u ekonomskom interesu za poljoprivredu i razvrstavanju živih bića, i u traženju opisa autonomije prirode i neiscrpne moći transformacije života (Foucault, 2002: 144–146).

Fukoov biograf Dejvid Mejsi definiše termin *diskurs* prema tome kako se upotrebljava u savremenoj humanistici: njime se opisuje bilo kakva organizovana grupa ili korpus izjava i iskaza kojom vladaju pravila i konvencije kojih je korisnik uglavnom nesvjestan (Macey, 2001: 100). Ovakvo određenje pojma u sebi nosi sličnost sa terminom *ideologija*, pošto se oslanja na strukturalističku praksu posmatranja različitih komunikacionih sistema kroz primat lingvističke terminologije, mada je Fuko raspravljao o ključnim temama (zatvor, bolnica, škola, seksualnost) u njihovom mijenama ispunjenom istorijskom rasprostriranju, nesvodljivom na samo jedan za svagda zadat vanvremenski (strukturalistički) obrazac. Tokom vijekova u svakom diskursu talože se novi slojevi iskaza, pomjeraju se mjerila i orijentiri, nagomilavaju se dokumentarna građa i sredstva tehničke analize, te se jedinstvo diskursa ne nalazi u određenom obliku iskazâ, već prije u koegzistenciji rasutih i raznorodnih iskaza, u sistemu koji ih uzajamno uključuje ili isključuje, uređuje njihovu smjenu, raspored i zamjenjivanje (Fuko, 1998: 39). Fukoova analiza ovih rasipanja unutar velikih porodica iskazâ ima za cilj da opiše poredak u njihovom uzastopnom javljanju, korelacije u istovremenom javljanju, uzajamno funkcionisanje, povezanost i hijerarhiju preobražaja. Kada se unutar nekog broja iskaza može opisati sistem rasipanja, kada se među predmetima, pojmovima i tematskim izborima može odrediti neka pravilnost (poredak, korelacije, funkcije, preobražaji), radi se o *diskurzivnoj tvorevini*, a uslovi kojima se povinuju elementi tog rasporeda zovu se pravila obrazovanja (Fuko, 1998: 43). Diskurzivne tvorevine plod su diskursâ i njihovog obrazovanja predmeta, pozicija subjekata, pojmova i strategija, koji čine četiri osnovne kategorije u sistemu iskaza ili raznih praksi nastalih u sadejstvu sa kodifikovanim iskazima, bilo da se radi o biologiji, medicini, filologiji ili političkoj ekonomiji. Mejsi daje jezgrovit primjer diskurzivne tvorevine koju naziva *psihopatologija XIX vijeka*, imajući u vidu upravo to da se jedan sistem odnosa može smatrati valjanim samo u okviru omeđivog i relativno uniformnog perioda u istoriji struke koju karakteriše: tvorevina

uključuje široko polje pojava u kategoriji umne bolesti (koju konstituiše kao predmet ili objekat znanja), određuje uloge subjekata kao što su ljekari i zdravstveni radnici, proizvodi pojmove normalnog i patološkog, i stvara strategije za liječenje umno oboljelih (Macey, 2001: 101). U cilju lakšeg pamćenja, veće preglednosti i provjere utemeljenosti članova ove paradigme, prikazaćemo je i u tabelarnom obliku:

PREDMETI	POZICIJE SUBJEKATA	POJMOVI	STRATEGIJE
ludilo	ljekari	normalno	hipnoza
	tehničari	patološko	mesmerizam
	medicinske sestre	etiologija	vezivanje

Svaki od stubaca sa primjerima mogao je biti dopunjen i novim eksponentima, posebno prvi, ali treba imati na umu da se u XIX vijeku pod ludilom podrazumijevalo mnoštvo njegovih manifestacija, kako sa latinskim tako i sa narodnim nazivima, sa hiperonimskom i hiponimskom funkcijom, širim ili užim pojmovnim zahvatom, preciznijim ili uzaludnijim opisima „stvari“ pomoću „riječi“. Na provjeru obuhvatnosti ova četiri činioca diskurzivne tvorevine u kontekstu kolonijalnog diskursa vratićemo se kada se upoznamo sa radnjom Kucijeveg romana *Iščekujući varvare* i njegovim modelovanjem koegzistentnih, premda suprotstavljenih društvenih i civilizacijskih praksi.

2. Stavljanje mirnodopske diskurzivne tvorevine na probu

Roman u prvom licu pripovijeda glavni junak, poznat samo kao tipski načelnik, službenik neimenovane Carevine, koja je u sastav apsorbovala neke urođeničke teritorije i nametnula im svoje običaje, mada život domorodačkog stanovništva u pograničnoj varoši nije sasvim podjarmila i preinačila. Iz prestonice iznenada stižu naredbe o gušenju pobune varvara, koji su se navodno pojavili na granici, iako načelnik za tu tvrdnju ne nalazi nikakvu empirijsku potvrdu u svojoj zoni odgovornosti. Izvršilac isljedničkih radnji, pukovnik Džol, dolazi po naređenju pretpostavljenih iz Trećeg biroa Državne bezbjednosti, i surovo ispituje nedužne ribare koje su pohvatali u svojevrsnoj preventivnoj kaznenoj ekspediciji; po završenom ispitivanju, pukovnik ih pušta kući, a u palanci ostaje jedna obogaljena djevojka o kojoj brigu počinje da vodi načelnik, više iz osjećaja krivice nego iz želje da je posjeduje. Poslije nekog vremena odvažuje se na put do njenog plemena i vraća je narodu kome pripada, ali ga na povratku u grad čeka optužnica za izdaju, čamljenje u zatvoru i redovno izivljavanje bezbjednjaka koji mu stavljaju do znanja kako prolaze oni koji bi da Carevinu uče drugačijem ponašanju. Kako bi uništio neprijateljski nastrojene varvare, Treći biro šalje jedinicu vojnika van granica kolonije, a vraćaju se posramljeni i sa pretrpljenim znatnim gubicima, jer su ih „varvari“ odmamljivali sve dalje i dalje u pustinju i planine, pa smicali one zaostale u koloni. Kada se i bezbjednjaci i vojska

povuku ka prestonici, polupusti grad okreće se pripremama za zimu u bojazni kakva opasnost ih možda vrebava iza horizonta, dok je načelnik najspokojniji u mišljenju da nikakvih varvara nije ni bilo, već samo njihovih projekcija koje je vijala paranoična vojska.

Nosilac sižea romana je oličen u apstraktnom službeniku anonimne carevine, čija funkcija načelnika nadvladava bilo kakve lične i emotivne crte, pa shodno tome i on sam predstavlja dobar primjer procesa u kome simbolički sistemi proizvode subjektivnost tako što pozicioniraju ljudska bića kao subjekte, pomjerajući izvor značenja od pojedinca ka strukturama, bezličnim i nesvjesnim procesima i ideologiji. Kada imperijalnu strategiju suviše surovo i jednodimenzionalno počne da sprovodi nadređeni službenik iste države, načelnik istupa iz propisanih okvira i procedura na mukotrpan put neposlušnosti i pritvora, sve dok vrtlog kolektivnih zbivanja ne postane prevelik da bi vlasti obraćale pažnju na jednog usamljenog učesnika. Ostavićemo po strani i privlačni zov kembelovskog tumačenja ove široko primjenjive naracije bez fiksiranosti na neko određeno mjesto ili vrijeme – i protagonistu nećemo gledati kroz prizmu običnog aktanta koji boravi u svakodnevicu, dobija poziv za pustolovinu, prolazi kroz nedaće i neku vrstu smrti te preporoda, da bi se transformisao i okajao sagrešenja, pa pobjedonosno vratio kući osnažen zadobijenim prosvjetljenjem. Posmatraćemo ga kroz Fukoovu postavku diskurzivne tvorevine, kao jednog od eksponenata unutar jednog stupca paradigme koja slijedi suštinsku strukturu goreprikazane, a tvorevinu kao splet istorijskih, administrativnih i disciplinarnih radnji i odnosa u modelovanom svijetu romana nazvaćemo *kolonijalna carevina*:

PREDMETI	POZICIJE SUBJEKATA	POJMOVI	STRATEGIJE
širenje zapadnoevropske civilizacije	oficiri	varvarstvo	vojna intervencija
	vojnici	granica	isljeđivanje
	službenici Državne	pobuna	ekstraktivna
	bezbjednosti	invazija	privreda

Isto kao i u slučaju prve tabele, paradigma predmeta mogla je uključiti i neke druge članove, ali iz heurističkih razloga ovaj koji raspolaže zamašnom širinom trebalo bi da pruži dio objašnjenja o zapadnoj premoći nad domorodačkim stanovništvom – pretpostavimo sa izvjesnom sigurnošću – upravo Kuciju odlično poznate Južne Afrike. Objasnjavajući neke od složenih razloga polumilenijumske nadmoći nekoliko zapadnih zemalja nad tri četvrtine planete, istoričar Nil Ferguson razvrstava ukupne efekte u nekoliko koegzistentnih grupa: konkurencija decentralizovanih i često zaraćenih kraljevina potpomogla je porast nekoliko najprivlačnijih ekonomskih modela (kapitalizam, socijalizam, komunizam), a naučne inovacije koje su nastale od oko 1650. do 1900. godine uglavnom su dolazile iz zapadnoevropskih zemalja (Ferguson, 2012: 11). Kada tome pridodamo i medicinska dostignuća u matičnim kraljevinama, koja su omogućila produžetak životnog vijeka, a zatim primjenjivana

i u pripadajućim kolonijama, dolazimo do uslovnog zaključka da su široku evropsku vlast na osvojenim teritorijama dobrim dijelom omogućile ekonomski dinamične i tehnološki napredne institucije koje stagnantna carstva, a pogotovo afrička plemena, nisu posjedovala. Pored ovih distinktivnih obilježja kulture koja se uz njihovu pomoć nevideno brzo zahuktavala, javljale su se i sretne okolnosti za koje Zapadnjaci nisu bili ni krivi ni zaslužni – sredinom XVII vijeka dinastiju Ming okončala je kombinacija fiskalne i monetarne krize, klimatskih promjena, epidemija i pobune, a vojna propast Osmanskog carstva više je uzrokovana unutrašnjim razlozima nego nametnuta spolja (Ferguson, 2012: 13).

U ovakvom kontekstu valja posmatrati kako se pojmom iz prve paradigme operiše u Kucijevom svijetu, koji jeste fikcionalan, donekle podložan i alegorizaciji, ali podrazumijeva postojanje uvjerljivog istorijskog hronotopa, a ne naučnofantastičnog miljea. U pogledu pozicija subjekata, može se reći da one podrazumijevaju eksponente sa odgovarajućim kompetencijama i znanjem, koji slijede pravila i norme, kao i zakonske uslove koji im u nekim granicama daju pravo na praksu i iskušavanje znanja (Fuko, 1998: 55). Oni su sklopili izričiti ili prećutni ugovor (u slučaju uniformisanih službenika Carevine, samo ovaj prvi i dolazi u obzir), na njih je prenijet dio autoriteta državnog aparata koji zastupaju, i ponašaju se kao pioniri koje pokreće niz aleatornih naredbi, ili zupčanici u velikoj administrativnoj mašini – treba primijetiti i službu ljudskog elementa mašinski preciznom planu, i ne gubiti iz vida to podređivanje pojedinca nečim bezličnom i neživom za šta je, odabran slučajno ili ne, označitelj *aparata*. Pojmovi koji se nalaze u najčešćoj upotrebi kod ovlašćenih eksponenata diskursa ne pripadaju samo jednom području ljudskog znanja, niti se koriste samo u eposi prikazanoj unutar teksta – ono što nam dozvoljava da individualizujemo diskurs poput političke ekonomije (ili u ovom slučaju, kolonijalne carevine) nije jedinstvo predmeta, ni formalna struktura, ni koherentna pojmovna arhitektura, već postojanje pravila obrazovanja svih pojmova, koliko god nepodudarni oni bili (Foucault, 1972: 227). Što se tiče strategija, sistem robnonovčane razmjene, ubiranje poreza, regulisani otkup dobara najvjerovatnije ispod cijene, kao i redovne nadziračke aktivnosti vojske, dodatno učvršćuju strukturu i praksu prikazane tvorevine. Sama matrica iz koje roman izranja uvodi čitaoca *in medias res* u životne uslove i ekonomske odnose kolonijalnog gradića na krajnjoj periferiji države sklone ekspanziji: „Ja njemu pričam o velikim jatima gusaka i pataka što, seleći se, svake godine sleću na jezero, i o zamkama u koje ih domoroci hvataju. Predlažem da ga povedem u noćni ribolov domorodačkim čamcem. [...] On klima glavom. Priča mi o svojoj poseti nekom drugom mestu na granici gde ljudi jedu zmije kao poslasticu, i o ogromnoj antilopi koju je odstrelio“ (Kuci, 2004: 7). Ovakve razmjene iskustava služe kao motivska podloga koja se stidljivo pomalja i svojom običnošću stvara utisak statičnog okvira za događaje koji ipak neće krenuti po planu više administracije iz prestonice; u samom početku, načelnik se automatski rukovodi strukturom odnosa u tvorevini kojoj pripada: „Ne razgovaramo o tome zašto je došao. On je tu s vanrednim ovlašćenjima, i to je dovoljno“ (Kuci, 2004: 7). Iako na pritvaranje i isljeđivanje prestupnika pravo ima i načelnik, ovaj službenik Carevine tom metodologijom ne rukovodi se nikada, budući navikao na lagodniji život, crtanje mapa, lov, prolazne

ljubavne veze sa nekim lakim ženama, i upravničku ugojenost koju štedro potpomaže monotonija granice.

3. Rascjep tvorevine ili „ovaj grad je premalen za nas oboje“

Razlike između načelnika i pukovnika kristališu se postepeno tokom čitavog prvog poglavlja romana, i zapaža se Džolova nepokolebljiva odanost sopstvenoj poziciji subjekta kada treba da ispuni normu uspješno izvučenih priznanja: „Ranije sam mislio da je lenj, da je najobičniji birokrata sa izopačenim ukusom. Sad vidim koliko sam se prevario. Kad traga za istinom, neumoran je. Ispitivanje počinje jutrom rano, a kad se po mraku vraćam kući, ono još traje. [...] Čak je i dete saslušano“ (Kuci, 2004: 27). Po ličnom priznanju autora, pisac iz države sa istorijom isljeđivanja morao se u stvaranju naracije o događajima iz „mračne odaje“ izboriti sa dvjema moralnim dilemama: nalaženjem srednjeg puta između ignorancije zvjerstava koje čini država i proizvodnje reprezentacije tih zvjerstava, jer naturalistički opisi veličaju posljedice mučenja, ali se ovi činovi ne smiju ni skrivati (Van Zanten Gallagher, 1988: 277). Načelnik se više puta smješta u neodrživi položaj neobaviještenog službenika, koji bi rado da odsustvuje iz zbivanja u gradu pod njegovom upravom, navlačeći koprenu izolacije preko opažanja – kada vojnici dovedu prve zarobljenike, potpuno nedužne ribare, smještaju ih u kasarnsko dvorište, a on posmatra zbivanja: „Zurim dole, nevidljiv iza okna“ (Kuci, 2004: 25). U narednoj prilici, posmatrajući patnju zarobljenika dovedenih usred noći i iznurenih maršem u vezanom stanju, gnuša se svoje nemoći propraćene jasnim saznanjem o državnoj torturi: „Nije trebalo da ponesem fenjer da bih video šta se dešava u onoj baraci uz žitnicu. S druge strane, kad sam jednom podigao fenjer, nikako ga nisam mogao spustiti natrag. Čvor se upetljao; kraj ne mogu da nađem“ (Kuci, 2004: 27). Ovakvo buđenje samilosne svijesti prema urođenicima polako počinje da odvaja načelnika kao čovjeka od njegove funkcije bezličnog administrativca, kakvu diskurzivna tvorevina i nalaže – njegovo lagano kakanje ne pripada ideološkom prostoru koji toleriše istovremeno ratovanje, kaznenu ekspediciju, trgovanje i prostituciju, ali ne i odnos prema neopravdano porobljenima koji ih oslobađa krivice sve dok se ona ne utvrdi. Drugi moralni i (estetski) problem nalazi se u tome kako prikazati lik mučitelja, koji varira od ekstrema u vidu satanskog zla, tragično podijeljenog čovjeka ili bezličnog funkcionera sa jedne strane do lažne zloslutnosti i sumnjivog mračnog lirizma sa druge (Van Zanten Gallagher, 1988: 278).

Načelnik se u drugom poglavlju romana susreće sa problemom tumačenja događaja kojima nije prisustvovao – isljeđivanja i mučenja kome su često pribjegavali istražitelji, a o opštim crtama tog zlostavljanja zaključke donosi na osnovu tragova na tijelu mlade urođenice i njenih kratkih opisa glavnih pojedinosti; kada skoro slijepu ženu masira po sljepoočnicama, junak otkriva trag ranjavanja u oku, a ona mu diskretno saopštava: „Tu su me dodirnuli“ (Kuci, 2004: 37). Većim dijelom knjige provijava načelnikova nemoć da grozote mučenja izrazi jezikom, kao i višemjesečno ubjeđivanje urođenice da progovori o traumati, a jednom kada joj to pitanje nije ni po-

stavio, odgovara mu precizno i plastično kako su joj isljednici oštetili vid užarenim dvozupcem. Ispitujući mučenje jezikom izdvojenim od jezika istorijskog diskursa (jer neposrednih geografskih orijentira Južne Afrike nema), autor od nespecificovanog okruženja stvara teorijski prostor u kome se političke implikacije romana podvode pod poststrukturalističke, dok njegov lik polako izlazi iz istorije u sirovu divljinu sna koju misli da može protumačiti „čitanjem“ tijela urođenice (Wenzel, 1996: 64–65).

Neki od problema u odnosu između načelnika i pukovnika nastaju zbog različitih shvatanja glavnih pojmova koji se koriste kao polazište djelovanja obojice, pogotovo pojma varvarstva čiji su eksponenti verbalno prisutni kroz čitav tekst, ali ni po završenom čitanju knjige ne može se reći da se u stvarnosti, za razliku od apriornih uslova postojanja diskurzivne tvorevine, oprisutnjuje ikakvo označeno koje bi se moglo nerazdruživo spojiti sa označiteljem *varvari*. Pukovnik ispunjava normu u broju pohvatanih urođenika kojima se može prikačiti etiketa varvara, čime demonstrira upravo teorijsku mogućnost simboličkog sistema kojim se Fuko nije previše bavio: njegova arheologija znanja ne zanima se za formalne mogućnosti nekog jezika, nego za stvarne mogućnosti diskursa, za uslove pod kojima je došlo do određenih iskaza (Mahon, 1992: 119). Iznoseći proizvoljne apodiktičke stavove o tome ko su varvari, ovaj službenik Carevine na taj način diskurzivnoj praksi višedecenijskog života na granici nameće ispunjenje jezičkih strategija u objektivnoj istorijskoj stvarnosti, čime realnost podjarmljuje kabinetskoj naredbodavnoj apstrakciji. Dolazi se relativno lako do zaključka da se iskazno polje jednog službenika razlikuje od iskaznog polja drugog službenika iz iste upravljačke strukture, ali da pukovnik ne dozvoljava ravnopravnu koegzistenciju iskustveno utemeljenijih stavova o urođencima. Uobičajeno, iskazi u diskurzivnoj tvorevini ocrtavaju polje prisutnosti, tj. sve drugdje formulisane iskaze koji se u jedan diskurs preuzimaju kao prihvaćena istina, tačan opis, takođe i iskaze koji su kritikovani, raspravljani, odbačeni i isključeni (Fuko, 1998: 62). Pukovnik se ne trudi ni da promisli načelnikove stavove, čime podriava izgledu na plodonosniju saradnju u potencijalnoj dvosmjernoj razmjeni odluka o načinima rada koje treba primijeniti, a u gradiću otpočinje sa dotad neviđenom strategijom kolonijalnog diskursa – mučenja u cilju sakupljanja informacija. Na perverzno ironičan način, zahvaljujući opsesivnom prikazu uticaja koji pretvara tijelo jedne osobe u glas druge, stvarni ljudski bol pretvara se u fikciju moći režima, a tortura poništava istinski glas i sopstvo ispitanika, koji progovara besmislice kako bi isljeđivanje prestalo (Wenzel, 1996: 63). Pukovnik objašnjava heuristički obrazac koji mu je dugogodišnje isljeđivanje razvilo i potpomoglo da prepozna istinu kod ispitanika: „Izvestan ton čuje se u glasu čoveka koji govori istinu. Vežba i iskustvo nas uče da prepoznamo taj ton“ (Kuci, 2004: 11). U rijetkom primjeru njegovog zanimanja za proces koji se odvija u vremenu, a ne spada u okamenjenu i neopozivu naredbu iz centrale, vidi se da mu je taj apriorni uslov za razvoj diskurzivne tvorevine bitan jedino kada treba da potvrdi zacrtani cilj: „Prvo dobijam laži, znate – tako to biva – prvo laži, zatim pritisak, onda nove laži, pa jači pritisak, potom predah, pa jači pritisak, i tada istina. Eto, tako se dobija istina“ (Kuci, 2004: 11). Kao potvrda sličnosti strategije mučenja i pogleda poststrukturalizma na tijelo kao odsustvo isti-

ne, dolazi i načelnikovo obraćanje izmučenom dječaku koji je dao traženo priznanje samo da bi premlaćivanje prestalo:

„Vele da si priznao da ste ti i onaj starac i još jedan čovek iz vašeg bratstva ukrali ovce i konje. Rekao si da se ljudi iz tvog bratstva naoružavaju i da ćete se u proleće priključiti velikom ratu protiv Carevine. Govoriš li istinu? Shvataš li šta će značiti to tvoje priznanje? Shvataš li? [...] To znači da će vojnici krenuti na tvoj narod. Biće ubijanja. Ginuće tvoji srodnici, možda čak i tvoji roditelji, tvoja braća i sestre. Da li stvarno to želiš?“ (Kuci, 2004: 16).

Po završenom batinanju i ubadanju, dječak koga je službenik carstva označio kao varvarina tupo zuri u dobronamjernog načelnika, iscrpljen kao biološka jedinka onoliko koliko je iscrpljen i „tekst“ koji je pukovnik „ispisao“ oprobanom strategijom, a svi ovi događaji kumulativno u iskusnom administrativcu povećavaju odbojnost prema upadu drugačije prakse u navodno jednu te istu diskurzivnu tvorevinu.

Osnova položaja na kome stoji načelnik kao subjekat naglo se mijenja kada u njegov snop odnosa stupi nadređeni subjekat sa razumijevanjem pojma varvarstva koje dolazi u koliziju sa njegovim – u suštini, načelnik i počinje da upotrebljava taj pojam kada indirektno navodi prestoničke izvještaje o varvarima, pošto domorodačko stanovništvo naziva ili urođenicima ili zatvorenicima, ako su baš napravili neki vidan prestup. Na osnovu nekoliko raštrkanih događaja, pucnjave na popisivače, krađe stoke i pokojeg okršaja patrole sa plemenskim ratnicima, došlo je do stvaranja vještačkog poretka između neorganizovanih sporadičnih incidenata, koji je zasnovan u administrativnom centru, stotinama kilometara od najbližeg posmatrača koji bi ih posvjedočio. Iskusni načelnik operiše iz bitno drugačijeg sistema diferenciranja i odnosa, i drži se drugačijih obilježja koja određuju njegovo funkcionisanje u odnosu na cjelinu društva, dok zadržava prava na intervenciju unutar grupe za čiju sigurnost jamči (Fuko, 1998: 55–56). Kao dobro fundiran subjekat kolonijalne vlasti sa višedecenijskim empirijskim uvidom, načelnik ne poklanja povjerenje oktroisanim glasinama koje mu u vidu ovlašćenja donosi pukovnik Džol: „Od tih nemira ja lično nisam video ništa. Onako, za sebe, zapažam da svako pokolenje jedanput, neizostavno, stiže nalet hysterije zbog varvara. Nema žene koja živi uz granicu a da nije sanjala tamnu varvarsku ruku kako se pomalja ispod postelje i grabi je za gležanj. [...] Svi su ti snovi posledica prekomerne dokonosti“ (Kuci, 2004: 14).

Sopstvenu dokolicu načelnik upražnjava prekopavajući obližnje dine, ispod kojih se kriju ruševine kuća iz prošlosti davno prije gradnje tvrđave, gdje dovodi i lakše prestupnike da na manje represivan način odsluže kaznu, iako se kopanje po vrelom danu nikome ne sviđa i radnici ne dijele zapovjednikov zanos. Upravo ova motivska crta romana ima izrazit izomorfni i alegorijski potencijal kada se njena osnovna obilježja preklope sa pojmom *arheologije* iz Fukoovog opusa, zato što se svaka u svom području bavi homolognim odnosima: Fuko arhiv smatra za zakon onoga što se može reći (ili fizički stvoriti), za sistem koji uređuje pojavu iskaza kao singularnih događaja, tako da se silni tekstovi sabrani kao ukupan proizvod neke kulture mogu pojaviti ne samo kao proizvod zakonâ mišljenja ili slučajnih okolnosti, nego se rečene stvari pojavljuju zahvaljujući čitavoj igri odnosa sa diskurzivne ravni

(Fuko, 1998: 140). Arhiv je opšti sistem obrazovanja i preobražaja iskaza (Fuko, 1998: 141) koji pokazuje pravila po kojima se modifikuju iskazi (ili materijalni tekstovi koje nalazi načelnik). Junak romana svjestan je svog djelovanja sa margine na kojoj se nalazi u odnosu na iskopine, i nalaze kao što su kućne grede, krhotine grnčarije i islikane drvene pločice, pa izražava samo pretpostavku da su ovi tragovi nekada funkcionisali kao dijelovi nekog sistema, ali i drugu hipotezu da ne zna čemu je koji element služio, niti da se može tvrditi kako tragovi potiču iz samo jedne istorijske epohe. Pločice sa znacima možda su imale magijska svojstva i koristile se u hramu, ali su isto tako mogle biti obična pisma ili zabilješke o trgovini; nijedan način tumačenja pločica, kojih slučajno ima 256, ne daje konačno rješenje tajne, bilo da ih poređa u kvadratu 16 sa 16 bilo da napravi 16 posebnih kvadrata, ili da ih čita gledajući ih u ogledalu. Na svu sreću, neprekidno je svjestan da je uzaludno pokušavati sa čitanjem ovakvih artefakata koji su sačinjavali dio sistema nesaznatljivih pravila, te im nikakav strogi poredak ne nameće, nego ih ostavlja u nekoj vrsti ontološkog pluralizma, bez jedinstvenog praznačenja koje bi rekonstruisao i kodifikovao posjetilac iz sasvim druge diskurzivne tvorevine. Kada se načelnik poslije svojevoljnog napuštanja naselja nađe van zakona i suoči sa Džolom u svojstvu okrivljenog, primjećuje se da pukovnik ne ostavlja slobodu kada naredi da ispitanik da iskaz (u ovom slučaju, da ponudi tumačenje pisma na pločicama). Pukovnik plasira tezu da je načelnik razmjenjivao poruke sa nekom drugom stranom, pri čemu je za njega već postao eksponent pojma izdaje, pa isljeđivanje sprovodi na retorički sofisticiranijem nivou nego što je nagonjenje urođenika da kroz krvave ispljuvke procijede prosto proširene rečenice koje potvrđuju unaprijed usmjerenu istragu. Oslobodivši se straha od kazne, nakon što je pretrpio dugotrajno maltretiranje, načelnik (koji to formalno u ovom poglavlju nije ako se politički odnosi posmatraju samo po diskurzivnoj praksi pukovnika) bez zadržke odabira nasumične pločice i sastavlja priču u dahu – otac domorodac piše kćeri da su joj brata odveli u tvrđavu, pa ga je kasnije pronašao mrtvog i izmučenog, i objavio rat, što pukovnika opominje da ga njegov ispitanik izvrgava poruzi, preokrećući ovu vrstu ponižavanja protiv njenog iskusnog praktičara.

Logičku argumentaciju načelnika da upravo želi da mu se sudi, a ne da ga isljeđuju, pukovnik ne uzima ni u kakav obzir, vjerovatno znajući da u ravnopravnom statusu sa diskutantom njegovi stavovi ne bi izdržali analitičke udare, i uporno se drži atributa moći, kao što su vanredno stanje i prinudna uprava, koji mu omogućavaju da čitavu diskurzivnu tvorevinu podvodi pod ograničeniji niz pojmova i strategija. Pojmu *istorija* drastično omeđuje moć i domet, očito želeći da zauzme veći prostor za svoje metode: „Želite da u istoriji ostanete zabeleženi kao mučenik, pretpostavljam. Ali, ko će vas upisati u istorijske knjige?“ (Kuci, 2004: 123). Uprkos Džolovim visokoparnim izrazima o uhvaćenim zarobljenicima i uspjeloj akciji protiv „dobro organizovanog neprijatelja“, načelnika ne napušta zdrav razum, pa daje stvarnije viđenje prizora sa početka knjige: „Oni kukavni zarobljenici koje ste doveli – da li su *oni* ti neprijatelji kojih se moram bojati? Da li to tvrdite? *Vi* ste neprijatelj, pukovniče! ... *Vi* ste neprijatelj, *vi* ste izazvali rat, i *vi* ste im dali sve te mučenike koji su potrebni – i to ne sad nego još pre godinu dana kad ste počinili svoja prva pogana varvarstva ovde! Istorija će mi dati za pravo!“ (Kuci, 2004: 123–124). Na ovo se

revnosni i sa istinom suočeni pukovnik još više povlači u isljednički oklop i odriče pravo na postojanje pojmu koji je netom upotrebio: „Koješta, neće biti istorije, ova stvar je sasvim beznačajna“ (Kuci, 2004: 124). Kada ga izlože javnoj poruzi i natjeraju da se sa vrećom na glavi klati na merdevinama postavljenim pod stablo na trgu, shvata da je postao drugi subjekat u diskurzivnoj tvorevini, i naziva sebe, premda ga niko nije otvoreno stavio u tu kategoriju: „Žrtveni jarac je imenovan, svetkovina proglašena, zakoni privremeno ukinuti: ko da se ne sjati na zabavu?“ (Kuci, 2004: 129). Bezumlje nekolicine siledžija koji u gradić uvode strahovladu u vrlo kratkom roku ne utiče samo na izmjenu jedne strategije vlasti u drugu (civilne u vojnu), nego ide do obrednih dubina i institucije karnevala, kada obična svjetina može sebi dati oduška izrugujući se sa simbolima vladavine – u ovom slučaju je pukovnik otišao i korak dalje u prošlost civilizacije tako što rulji nije ponudio ni simbol ni lutku, nego konkretnog svrgnutog upravnika čije tijelo se nagriza i u njega se plastično upisuje kazneno-popravni algoritam Carevine.

Ništa od sve ove represije, međutim, ne spasava komandovanje pukovnika Džola od pogubnog urušavanja njegovog uobraženog poduhvata: vojska koja je ostala u garnizonu terevenči, lumpuje, otima i gubi povjerenje stanovništva, a i ono polako napušta naselje, strahujući od varvara pred kapijom, mada je svjesno da jedine opipljive tragove varvarstva ostavlja raspojasana soldatija. Kada se od ekspedicije ne vrati gotovo niko, državna bezbjednost se povlači, a tek kasnije u kočiji stiže i Džol. Ne izgovara ni riječ, nakon što ga je stvarnost o kojoj nije imao pojma konačno demantovala; od osornog subjekta komesara sada je ostala samo „mrlja što se nejasno ističe spram crnila“ (Kuci, 204: 156), dok se skriva u zamandaljenoj kočiji kojom bježi u prestonicu usred noći. Pukovnikove stalno prisutne naočari sa zatamnjenim staklima koja štite od pustinjskog sunca mogle bi se shvatiti i kao simbol jedne izuzetno ograničene imperijalne vizure, opterećene jednomumljem i krajnjom skućenošću mišljenja, svedenom na automatizam komandi. Malo ranije, dok kao osramoćeni ispitanik luta po trščaku van grada, načelnik razmišlja zašto niko osim djece ne živi prirodno kao riba u vodi, za šta krivi Carevinu: „Carevina je stvorila istorijsko vreme. Carevina je svoje biće postavila ne u pravilno i glatko kružno vreme godišnjih doba, nego u izlomljeno vreme uspona i pada, početka i kraja, katastrofe. Carevina osuđuje sebe da živi u istoriji i snuje zaveru protiv istorije“ (Kuci, 204: 143). Ni on lično nije svjestan svoje pripadnosti diskurzivnoj tvorevini različitoj od tvorevine iz koje je došao pukovnik, iako njegovo sprovođenje strategija i ispunjavanje uloge subjekta, uključujući i neminovni otisak prakse u vremenu dugom decenijama, daju dijametralno suprotne rezultate u povjerenju mu zajednici, a ta oštrina prema samom sebi vidi se u binarnom raščlanjivanju sopstvene i policajčeve funkcije: „Ja sam bio laž koju Carevina govori sebi kad su vremena mirna, on istina koju Carevina govori kad duvaju oštri vetrovi. Dve strane carevinske vladavine, ni manje ni više“ (Kuci, 2004: 146). Bio je u stvari eksponent humanije diskurzivne formacije, naklonjene harmoniji ili, u krajnjem slučaju, mekoj sili, a pukovnikova rigidnost potekla je iz drugačijeg sistema odnosa i strategija, stekla se u ideološkom prostoru kome ne pripada i neminovno doživjela slom.

Literatura

- Ferguson, N. (2012). *Civilization: The Six Killer Apps of Western Power*. London: Penguin.
- Foucault, M. (1972). History, Discourse and Discontinuity. In *Salmagundi* No. 20, *Psychological Man: Approaches to an Emergent Social Type*, 225–248.
- Foucault, M. (2002). *Riječi i stvari: arheologija humanističkih znanosti*. Prev. Srđan Rahelić. Red. i pog. Rade Kalanj. Zagreb: Golden marketing.
- Fuko, M. (1998). *Arheologija znanja*. Prev. Mladen Kozomara. Beograd: Plato; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Kuci, Dž. M. (2004). *Iščekujući varvare*. Prev. Jelena Stakić. Beograd: Paideia.
- Macey, D. (2001). *Dictionary of Critical Theory*. London: Penguin.
- Mahon, M. (1992). *Foucault's Nietzschean Genealogy: Truth, Power and the Subject*. Albany: State University of New York Press.
- Van Zanten Gallagher, S. (1988). Torture and the Novel: J.M. Coetzee's *Waiting for the Barbarians*. In *Contemporary Literature*, Vol. 29, No. 2, 277–285.
- Wenzel, J. (1996). Keys to the Labyrinth: Writing, Torture and Coetzee's Barbarian Girl. In *Tulsa Studies in Women's Literature*, Vol. 15, No. 1, 61–71.

Sergej Macura

THE AMBIGUITY OF THE BARBARIAN DISCOURSE AND THE TELEOLOGY OF ITS COLLAPSE: J. M. COETZEE'S *WAITING FOR THE BARBARIANS*

Summary

A discursive formation can be understood as „a group of statements in which it is possible to find a pattern of regularity defined in terms of order, correlation, position and function“ (Macey, 2001: 101), with an additional claim that rules from the domain of knowledge are also implicitly applied in non-verbal human activities, like imperial expansion. J. M. Coetzee's novel *Waiting for the Barbarians* (1980) will serve as the corpus for the inquiry into an inner contradiction of a formation that could be described as *colonial empire* – it is also characterised by the paradigms of: *objects* (spread of Western civilisation), *subject positions* (officers, soldiers, Secret Police), *concepts* (barbarism, savagery, border) and *strategies* (military intervention, forced investigation). The allegorical appellation „Empire“ and the indefinite spatio-temporal setting of the plot are so much the more convenient to the introduction of a necessary discussion on the relation between the discourse and its exponents on the stage of the events from fictional history, who are known only as the Magistrate and Colonel Joll, while a clash of the two conceptions is drawing to its culmination throughout the novel – Joll's uninformed production of enemies with an aim of justifying his mission and the Magistrate's attitude of an administrator more adapted to the indigenous customs due

to a long-time rule over the border town, in a symbiosis of different civilisations. Seen in the light of the narrative outcome, the discourse embodied by the Colonel deserves a deeper reconsideration of the „topics that guarantee its infinite continuity“ (Fuko, 1998: 30), as it does not meet some elementary requirements (in the object and concept domains) to be both legitimate and neutral in its potential repetitivity.

sergej.macura@fil.bg.ac.rs